

NERIJA PUTINAITĖ

Įprastas požiūris ir A. Schützso sąveikos pasaulis

Socialinis pasaulis yra veikiančiųjų jame individų ir ryšių tarp jų visuma. Socialinio pasaulio dalyvis nėra vien tik veikiantis, bet ir mato save veikiantį, vadinasi, jis kartu ir to pasaulio stebėtojas, tyrėjas. Veikia socialinio pasaulio dalyvis vadovaudamasis savo laisve. Stebėdamas ir savo stebėjimus apibendrinamas jis atsitraukia nuo sociumo ir žvelgia į jį iš šalies. Kaip galima šias dvi veiklas, stebimąją ir veikimo, suderinti? Socialinio pasaulio dalyvis kuria jį ar tik jame dalyvauja, priimdamas vienokį ar kitokį jam primetamą vaidmenį? Ar stebėjimų išvados gali daryti įtaką socialiniam pasauliui, kokią reikšmę jam turi individuali laisvė?

Šie klausimai apie veikimą, laisvę, stebimąją kyla vien tik pažvelgus į vyksmą visuomenėje. Į juos bandė atsakyti ir daugelis socialinio pasaulio tyrinėtojų. Austrų filosofas ir sociologas *Alfredas Schütz* (1899–1959)¹ išsiskiria iš jų savo įdėmiu požiūriu į socialinio pasaulio pažinimo problemas, į tai, kaip galima tirti visuomenę ir ar galima ją ištirti. Schütz yra fenomenologinės sociologijos pradininkas, siekęs nuo Husserlio aprašytos tiesioginės asmeninės patirties pereiti prie objektyvios socialinės. Jo knygoje *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt* (1932), nuolat polemizuojant su M. Weberio socialine teorija, parodoma galimybė socialinį pasaulį aiškinti fenomenologiškai.

Šiame straipsnyje aptarsime, kokius atsakymus Schützso sociologija gali duoti į kylančius klausimus apie sociumo ir veikėjo jame bei sociumo stebėtojo santykį, kai sociumas, kaip laisvės raiškos vieta, yra duotybė veikiančiajam stebėtojui, apie tai, kad sudaro visuomenės pagrindą – valdžios santykiai ar išgyventas ryšys.

1. *Socialinio pasaulio stebėtojai ir veikėjai*. Atradę save esančius visuomenėje, klausiame pirmiausia apie tai, kaip sociumas gali būti suvoktas ir koks jis pasirodo. Visuomenę mato, ją gali nusakyti, įvertinti tas, kas yra tarsi šalia jos, save iš jos išskiria ir yra užėmęs arbitro poziciją. Tada puikiai regimas veiksmas, pagrindiniai veikėjai, jų pagalbininkai, išryškėja veikimo pagrind-

¹ Plačiau apie A. Schützso gyvenimą ir teorinę veiklą žr. *Nesavas A. A. Schützso fenomenologinė sociologija* // Problemos, 1987. Nr. 37.

das. Toks stebėtojas mato visuomenės pokyčius, kita vertus, fiksuoja ir pastovumą, kuris tik ir įgalina bet kokią pasikeitimą. Stabili yra, sakykim, struktūra: ar tai būtų luomai, ar kiti nusistovėję ir „nesuardomi“ vienetai – institutai. Toks stebėtojas, būdamas akylas, atskleidžia, kuris iš veikėjų turi didesnę, kuris – mažesnę galią veikti sociumą, jį keisti, taigi kurie veikėjai turi didesnę valdžią. Jie ir yra, be abejo, šiame visuomenės vyksme-žaidime labiausiai pastebimi. Sakoma, kaip tik jie lemia istorijos vyksmą. Žinoma, veikėjai būna įvairūs, nebūtinai individai-asmenys. Jie gali būti individų grupės (pvz., viena jų pavadinta proletariatu) ar kokia nematoma galia, glūdinti už vyksmo ir jį tvarkanti.

Taigi pirmiausia stebėtojas turi atrasti aktorių-veikėją, lemiantį visą istorinės dramos vyksmą. Jis gali keisti savo pavidalus-kaukes, tačiau visada išlaiko savo lemiamą įtaką. Todėl galime sakyti, kad pats šis veikėjas yra „beveidis“. Kiekvieną kartą jį reikia atskleisti ir nurodyti. Stebėtojas tą ir daro, parodydamas, kaip aktorius-veikėjas „persirenginėja“ laikui bėgant ir koks jis dabar. Aišku, kad taip apžvelgiama visuomenė yra išsiskleidusi laike, istoriška. Taigi stebėtojas atsiduria už visuomenės ribų ne tik erdvės, bet ir laiko atžvilgiu. Jis, norėdamas perprasti visuomenę ir būti nuoseklus, privalo numatyti, kas bus už dabarties visuomenės ribų, ir paaiškinti, kas vyksta už erdviškų jos ribų. Taigi praeities-dabarties-ateities matas visuomenėje jam beveik nesiskiria nuo čia-ten-kažkur mato. Stebėtojas, nors ir besistengias peržengti stebimos visuomenės laiko bei erdvės ribas ir žvelgti į ją tarsi iš šalies, atsiduria šios visuomenės centre, nuo savęs matuoja ir laiką, ir erdvę, kurių reikšmingumą lemia nuotolis nuo stebėtojo. Jis jau ne tik arbitras, konstatuojantis faktus, bet ir žinantis, kokią reikšmę turi šie faktai socialiniam visetui, net kokia jų tikroji reikšmė. Patys faktai savaime nedaro jokios įtakos, nieko nereiškia pačiam visetui. Jų reikšmė tik leidžia juos įterpti tarp kitų faktų. Pasirodo, kad ir pats aktorius-veikėjas nėra laisvas veikdamas, jis „atspėjamas“, t. y. tik vaidina jam skirtą vaidmenį.

Stebėtojas-arbitras, žinoma, yra išskirtinė figūra. Jis, būdamas šio veiksmo-vaidinimo dalyvis, negali išvengti jam skirtų aktoriaus-veikėjo funkcijų, tačiau tai, kad jis sugeba „įspėti“, „išaiškinti“, „atskleisti“, iškelia jį aukščiau šio vyksmo. Šia savo ypatinga veikla jis, žinoma, sociumo vyksmo paveikti negali, nes atrodo, kad šie du veikimai nesuderinami. Veikdamas, dalyvaudamas jis jau nebegali būti arbitras, o stebėdamas nėra tas, kuris veikia. Taigi toks individas dvilypis: jis ir stebėtojas, ir aktorius-veikėjas. Tačiau nei jo ste-

bimoji veikla negali daryti įtakos jo, kaip aktoriaus, veiklai, nei jo aktoriaus patyrimas neturi iškreipti jo blaivaus stebėjimo. Stebėtojas yra svetimas aktoriumi, nors jie abu kartu turi kažkaip sugyventi viename asmėnyje.

Žinoma, stebėtojas gali sumažinti savo užmačias: nesiekti sociumo viseto (laiko ir erdvės prasme) apžvalgos ir išaiškinimo. Gali apsiriboti konkrečiu sociumu arba koku nors visada esančiu. Bet čia jam teks tas pats dvilypis vaidmuo: stebėtojo ir aktoriaus-veikėjo. Stebės, kas kokį vaidmenį šioje sociumo vyksme-dramoje atlieka, gal net galės numatyti ateities pokyčius. Ir atrodo, kad čia jo stebėjimas galėtų būti suderintas su veikimu. Tačiau būsimu kelio įspėjimas nei paspartina ėjimą, nei padeda išvengti nelaimių. Visi veikėjai lieka beveidžiai, o veidus atstoja nuolat keičiamos kaukės. Šis stebėtojas skiriasi nuo pirmojo, atsigrėžusio į sociumo visetą, tuo, kad turi būti akylesnis: jo stebėjimo mažesnis laukas ir greitesnis dramos vyksmas.

Žinoma, stebėtojas gali nekreipti dėmesio į tą nuolatinę kaukių kaitą ir bandyti surasti ir ištempti į dienos šviesą tai, ką šios kaukės slepia. Beveidiškumo privilegija ir yra tokia – jis negali būti parodytas: vadinasi, stebėtojas gali bandyti nusakyti vykstančios dramos scenarijaus kontūrus, iliustruodamas juos tai vienu, tai kitu kaukių ansambliu. Stebėtojo padėtis tuomet iš tikrųjų gana keista. Jis yra beveik vien tik stebėtojas, galintis atsidurti tai vienoje, tai kitoje vyksme-dramoje. Stebėjimas leidžia jam susitapatinti su bet kuriuo veikėju-aktoriumi bet kurioje vyksmo dramoje ar vietoje. Taip pabrėžiamas visiškasis jo, kaip šio aktoriaus-veikėjo, nereikšmingumas. Jo paties veikimas tarsi iškrenta iš akiračio. Veikti yra tik stebėti. Būtent stebėjimas pastato jį į bet kurio aktoriaus vietą, nurodo, kaip jis galėtų suvaidinti bet kurį vaidmenį. Jo, kaip šio aktoriaus-veikėjo, buvimas tampa ne kažkokia išskirtine veikla, svarbia jam, bet vienu iš daugelio vaidmenų, kuriuos jis gali suvaidinti. Pats stebėtojas čia pasirodo esąs visai beveidis, kaip ir ta drama, kurios kontūrus jis stebėdamas nori nubrėžti. Šis stebėtojas gali tapti bet kuo, visiškai susitapatinti su bet kuo, todėl jis nemato savo, kaip veikėjo-aktoriaus, tapatybės. O gal ir savo, kaip stebėtojo, tapatybės?

Matome, kad šie trys stebėtojai yra skirtingi, nors visi stengiasi užimti nepaperkamo arbitro, neveikiamo jokių pašalinių įtakų bei savo išankstinių nuostatų, vietą. Tą skirtumą lemia jų apibrėžta buvimo vieta ir reikšmė. Pirmasis ir antrasis stebėtojai sociumo dramoje vaidina jiems skirtą vaidmenį, panaudodami savo stebėjimo veiklos vaisius jie negali pakeisti nei šio vaidmens, nei juo labiau viso vaidinimo eigos. O trečiajam ir jo sociumas, ir jo

vaidmuo yra vieni iš daugelio, taigi tik menkas priedas šalia beasmenio stebėjimo visagalystės. Pirmasis stebėtojas savo šio laiko ir šios vietos akirtyje turi visus laikus ir visas vietas, o trečiasis savo vietą ir savo laiką praranda įvairi-
vės begalybėje.

Taigi sociumo dalyvis, panorėjęs apžvelgti savo gyvenamą vietą, privalo iš jos pasitraukti, vadinasi, pamato ne savo vietą, laiką bei reikšmę, o tai, jog šie parametrai nėra reikšmingi – jis juos praranda. Stebėjimas visiškai neveikia jo veiklos, vadinasi, ir sociumo. Tačiau juk tada ir veikimas jau nėra veikimas, taigi jis nepatenka į šio stebėjimo lauką.

Keistas buvimas tik stebėtoju atsiskleidžia tada, kai suvokiama, jog sociumas nėra toks pat visetas kaip kuris nors kitas, pvz., gamta. Ją galima tik stebėti, lyginti, tvarkyti. Sociumas yra ta vieta, kurioje gali reikštis žmogaus laisvė, t. y. kurioje jo veikla gali įgyti ypatingų bruožų. Vadinasi, čia nebegalioja atokus-arbitralinis stebėjimas. O ir sociumas nebeatrodo panašus į amžiną dramą, kur beveidžiai aktoriai tik kartkarčiais keičia kaukes. Sociumas pasirodo esąs ta vieta, kur aktorius užsimanęs gali pats pakeisti vaidmenį, pradėti vaidinti kažką kitą. Vadinasi, keičiasi ir pačios dramos vyksmas? Taigi stebėtojas, suvokęs sociumo išskirtinumą, turi pakeisti stebėjimo kryptį. Žinoma, atskiro veikėjo-aktoriaus vaidmuo čia niekaip negali būti savavališkai (laisvai) pakeistas (gal tai taip pat numatyta amžinos dramoss scenarijuje?), tačiau stebėtojas, išskyręs sociumą iš kitų visetų, turi į jo veikimą žvelgti įdėmiau.

Jei sociume-dramoje galima laisvė, tai ji visų pirma yra ne kažkieno kažkada buvusi (suvaidinta) laisvė, o konkretaus veikiančiojo (vaidinančiojo) išgyventa. Ir sociumas čia jau nebe surežisuotos dramoms vyksmo, o įvairių laisvai veikiančiųjų buvimo vieta, nesvarbu, kokia ši drama būtų. Vadinasi, nebūtina domėtis sociumo vyksmu praeityje, kitoje vietoje (kaip vienu iš tos pačios ir vis kitokios dramoms veiksmų) ar išvelgti menkiausius tos dramoms niuansus. Jei sociume galima laisvė, tai jos apraiškos turėtų keisti kitaip suprastos dramoms scenarijų, o pastovaus ir vis (nors ir kitaip) pasikartojančio vyksmo buvimas, jo visa apimantis viešpatavimas liudytų sociumo išsigimimą, jo išskirtinės savybės – laisvės raiškos – netektį.

Vadinasi, norint atskleisti laisvės prielaidą, užtenka žvilgtelti į stebėtojo sociumą, kurio veikianti dalis yra jis pats. Gal net į jo paties laisvo (veiklaus) veikimo galimybę sociume.

Čia į pirmą vietą iškyla stebėtojo veikimas, galėjimas veikti ir paveikti. Jis neišskiria savęs iš sociumo, todėl jo laisvė negali būti nukreipta į sociumą

kaip į kažkokį nepriklausomą, uždara, anoniminių darinių, o veikiau į kažką taip pat veikiantį tame sociume. Stebėtojo išvadoms medžiagą teikti galės tik jo veikimas. Apie kieno gi kito, jei ne savo paties laisvę jis galėtų geriau spręsti. Jo veikimas siejamas su „kitu“. Juk pastarasis, kaip sociumą sudarantis „vienetas“, kaip veikiantis, pirmiausia veikloje ir atrandamas (kaip tam tikra šio veikimo riba). Čia jau kažin ar galime kalbėti apie veikėją-aktorių. Darome prielaidą, kad kiekvienas sociumo narys, be savo, kaip dramos aktoriaus, vaidmens, gali prisiimti jam esminį laisvės aktoriaus vaidmenį. Ir stebėtojas bus sociumo, kaip išskirtinio viseto, stebėtojas tik tada, kai prisiims laisvės aktoriaus vaidmenį ir pripažins šį vaidmenį kitam.

Žinoma, tada keisis ir pats stebėjimo pobūdis – negalės būti atsietas nuo veiksmo vyksmo. Atsitraukęs toks stebėtojas jau užimtų vieno iš savo pirmtųjų kolegų stebėjimo vietą. Naujas stebėjimas turėtų būti susietas su veiksmu ir todėl pasmerktas nepasiekti galutinių išvadų. Pats stebėjimas būtų vyksmas: atskleidimas vyksmo, kuris paprastam veikiančiajam-nestebėtojui nepastebimas sociume kaip laisvės galimybės visete. Taigi čia stebėtojas tarsi prisiima tam tikrą prievolę: atskleisti tai, kas vyksta nebūtinai ir nėra visur bei aiškiai matoma, tačiau yra esminga ir grindžiama. Veikiantis stebėtojas veikiau yra pranešėjas ir skelbėjas, o ne tyrėjas ir išradėjas. Ir jo stebėjimų „rezultatai“ turėtų būti ne aiškus ir užbaigtas pranešimas apie tai, ko pasiekta, o pasakojimas, galbūt kupinas neaiškumų, nenuoseklumų ir painiavos. Tačiau aišku, kad iš pirmųjų stebėtojų negalėtume reikalauti jų pačių savo vaidmens atskleidimo, o iš veikiančiojo stebėtojo negalėtume reikalauti aniems būdingo kalbėjimo skaidrumo. Antraip galėtume manyti juos „atskleidę“ (net „demaskavę“), bet ne kartu su jais žvelgę ir stebėję.

Schützo socialinio vyksmo teorija ir pateikia vieną šiuos neaiškumus išaiškinančių modelių.

2. *Schützo socialinio pasaulio aiškinimas*. A. Schützas pasirenka veikiančiojo stebėtojo poziciją – vienintelę jam vertą sociume kaip ypatingame visete. Šis veikėjas nėra eilinis sociumo narys, atliekantis įprastą vaidmenį. Jis „vaidina“ išskirtinį, ypatingą, atskleidžiantį pačią sociumo esmę, laisvo veikėjo vaidmenį. Taigi kyla klausimas: kaip ir kur ši laisvė reiškiasi ir ką svarbaus apie sociumą bei sociumui šis veikiantis stebėtojas gali pasakyti?

Būdami nesuinteresuoti stebėtojai ir bandydami įvertinti Schützo filosofiją, galime pamatyti, kad jis aprašo visai kitą, lyg ne mums įprastą visuome-

nę. Kuo ji išsiskiria? Pirmiausia joje nėra valdžios prioriteto. Žinoma, hierarchinė valdžios struktūra lieka, tačiau tai šalutinė, papildoma ypatybė. O tai reiškia, kad valdžios santykiai nėra šios visuomenės pamatas. Ši visuomenė gali būti apibūdinta kaip „komunikacija“ (Kundgeben-Kundnehmen), kaip tam tikras ryšys, kuris nėra hierarchinis, vadinasi, negali būti valdymo, prievartos ryšys. Tai abipusis ryšys, kylantis iš supratimo ir skatinantis bendro pagrindo paieškas. Prioritetas nesuteikiamas nei vienai, nei kitai pusei. Vienintelis dėmesio vertas dalykas yra pats šio ryšio atsiradimas. Jau nėra taip svarbu, kas perduodama ir ar būtent tai priimama. Atitikimas to, kas perduodama, ir to, kas priimama, jau nustatytų valdžios santykį. Tada perdavėjo tikslas būtų sudaryti sąlygas (palankias ar prievartines) tam, kad priėmėjas priimtų būtent tai, o ne ką nors kita. Schützo visuomenės dalyviai turi ne kokią nors griežtai nustatytą ir griežtai vykdomą tikslą, o veikiau yra priėmę į supratimą orientuotą laikyseną. Todėl ir galime juos vadinti veikėjais-dalyviais, o ne veikėjais-aktoriais. Čia jau netenka galios tokie veiksmai kaip „priversti“, „įtikinti“, o dominuoja supratimo siekis, suponuojantis poveikį. Įvykęs supratimas jau nusakomas kaip poveikis. Nes supratimas ir yra ta vieta, kur pasirodo „kitas“ ne kaip vienas iš išgyvenamų apraiškų ir ne kaip tikslas, bet kaip tas, kuris šiuos išgyvenimus papildo kitoniškų, naujų išgyvenimų kompleksu. Dėl to supratimo siekis nėra užvaldantis, bet pažįstantis veikimas. Kita vertus, aišku, kad supratimas nėra tik stebėjimas, tik stebintis supratimas. Supratimas yra atradimas (ne užvaldymas ir ne išsiaiškinimas). „Kitas“ atrandamas ir iškyla tuo metu, kai jo kitoniškumas ne „matomas“ (todėl negali būti ir valdymo auka ar tikslas), o išgyvenamas. Tai ir yra esminė abipusio ryšio atsiradimo ir buvimo prielaida. Tačiau kitoniškumo išgyvenimas nėra savaime pastebima duotis. Tokia duotis yra valdžios santykiai, kurie kiekvienam krenta į akis ir kuriais niekaip negalime abejoti. Gal suabejotume tik jų pobūdžiu, kurios nors kaukės identifikacijos tikslumu. Išgyvenimas atrandamas, galime nurodyti jo prielaidas, kurios turi būti realizuotos tam tikru („atsigręžimo į kitą“) veiksmu. Čia ir reiškiasi tai, ką vadinome laisvės vaidmeniu, dalyvavimu. Taigi laisvė išgyvento ryšio sociume (sąveikos pasaulyje) nėra galėjimas veikti „nesuvaržytai“, o veiksmas, kurį galėtume pavadinti atsigręžimu. Todėl ši laisvė greičiau ne galėjimas paveikti, o gebėjimas priimti poveikį, suprasti. Čia tarp laisvės ir veikliojo supratimo (o ne veikliojo užvaldymo) galėtume dėti lygybės ženklą.

Tačiau Schütz'o visuomenės teorija tuo ir ypatinga, kad siekia suderinti du lyg ir nesusiejamus pasaulius: atsigręžiantį į supratimą (Einstellungbeziehung) ir į valdžią (Wirkenbeziehung). Taip bent atrodo iš pirmo žvilgsnio. Supratimas jam yra tarp atsigręžimo (Einstellung) ir įtakaus veiksmo (Wirken). Gal supratimas (Verstehen) yra tik sėkmingo veiksmo priemonė, o vadinė (atsigręžimo) laisvė – išorinės (valdymo) savivalės priemonė. Ir gal tikrai pastaroji būtina numato pirmąją, o šioji neišvengiamai stiprina antrąją? Gal tikrai šios dvi laisvės sritys būtina susiejamos supratimo veiksmu? O gal vis dėlto jos griežtai atsietos, ir jų susiejimas yra greičiau atsitiktinis, o ne būtinai? Ir kaip galime sieti šiuos du pasaulius? Ar tikrai Schütz'as atlieka sintezę? Jei taip, kokia ši sintezė?

Pirmiausia išsiaiškinkime, koks atsigręžimo, supratimo ir įtakaus keitimo (Einstellung-Verstehen-Wirken) ryšys. Šios sąvokos – vienos svarbiausių Schütz'o filosofijoje. Ką jos reiškia? Labiausiai mus domintų supratimo ir poveikio ryšys. Tačiau iš pradžių reikėtų apibrėžti „atsigręžimo“, „nusistatymo“ sąvoką.

Išgyvenamojo pasaulio atskleidėju – autoritetu Schütz'ui yra Edmundas Husserlis. Tačiau pastarasis davė pradžią pirmojo atradimams, savojo pasaulio kontūro apmatams. Tad pabandykime patyrinti Schütz'o „projekto“ kilmą iš Husserlio „protencijos“ (įžvalgos) sąvokos.

„Dabar pažvelkime į „numatymą“, į šį reflektyvų atsiminimą, numatantį žiūrėjimą ir paklauskime, ką reiškia posakis, kad veiklos tikslai visada žinomi iš anksto paties šio gebėjimo dėka. Veiklos tyrimas rodo, kad ji visada vykdoma pagal planą, kuris yra daugiau ar mažiau aiškiai numanomas <...>, bet pats veiklos projektavimas iš tiesų nepriklauso nuo kokios nors realios veiklos. Kiekvienos veiklos projektavimas greičiau yra veiklos vaizdavimasis, t. y. savaime kylančio veikimo vaizdavimasis, bet ne pats veikimas.“²

Matome, kad Schütz'as, kitaip nei Husserlis, ir numatymui, ir atsiminimui priskiria tą pačią struktūrą. Tai leidžia, pirma, atliktą veiksmą atskirti nuo veiklos. Antra, tuo galima paaiškinti aktyvios, kuriančios, o ne tik priimančios veiklos buvimą. Husserliui būtent atsiminimas, o ne numatymas turėjo lemiamą reikšmę: „Taigi tai glūdi pačiame neužpildytame atsiminime, kurio

² Schütz A. The Phenomenology of the Social World (Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt). Northwestern University Press, 1967. P. 59.

sandara yra kitokia negu neapibrėžtos pirminės įžvalgos; ir atsiminime atrandame šio kitoniškumo buvimą.”³

Čia atsiminimas yra tai, kas suteikia išgyvenimams vienovę, kas juos susieja, bet kartu šio suvienijimo neužbaigia ir palieka erdvę naujiems išgyvenimams. Ši atvira erdvė, atrandama atmintyje, ir įgalina įžvalgą, numatymą. Vadinas, įžvalga – tai veiklusis atsiminimo dalyvis, esąs greta jo pasyviojo dalyvio, kuris vienija. O Schützui atsiminimas yra veikimo medžiaga, atspirties taškas. Jis lyg ir skiria (1) atsiminimą – pasyvią, mirusią išgyvenimų sandaigą, (2) taip pat pasyvų veiklos projektą (numatymas atliepia atsiminimą) ir (3) veiklą, veikimą, kuris ateities projektą perkelia į atsiminimą. Pati Schütz'o laiko samprata, atrodytų, yra daug artimesnė Augustino, o ne Husserlio sampratai, absoliutinai praeities reikšmė.

Tačiau tik tokio posūčio dėka Schütz'as gali paaiškinti realią veiklą: tik numarinęs praeitį, jis gali atrasti sąveikos (socialinį) pasaulį. Jam praeitis jau nėra tai, kas pirmiausia įgalintų ir sąlygotų; ji lyg paspirtis, kuria labai laisvai naudojasi dabartyje vykstanti veikla, ją papildydama, paryškindama, bet ne pakeisdama. Ko siekia ši veikla ir kas yra tas projektas (apmatai), kuriuo remdamasi ji bando suteikti pavidalą praeities medžiagai, išryškinti ar papildyti tam tikrą jos dalį? Schütz'as sako: „Kiekvienas veiklos apmetimas veikiau yra veiklos, t. y. savaime kylančio veikimo, vaizdavimasis, bet ne pats veikimas. Tai yra išankstinis vaizdo susidarymas, kuriuo gali būti tikima, o jei tikima, tai kaip tikru ar netikru arba kažkiek tikru. Šie susidaryti vaizdai skiriasi nuo įžvalgų, nes įžvalgos yra tušti atvaizdai (išskyrus tą atvejį, kai jie tikrai užgriebia ateities išgyvenimus, kai susikurti vaizdai jau yra įžvalgūs atvaizdai). Ir tai nereiškia, kad pirmieji yra turiningi ar kuo nors išsiskiriantys.”⁴ Čia matome ne vien ir ne tiek veiklos apmatų kaip susidarytų vaizdų apibūdinimą, kiek ir patį Schütz'o kalbėjimo pobūdį, jo stebimosios veiklos būdą.

Veiklos apmetimas nėra reali veikla, jis vykdomas nepriklausomai nuo pastarosios. Jei veiklos apmetimas nėra veikimas, kas gi yra tas įžvalgus numatantis vaizdų susidarymas? Galime nuspėti, kad apmetimas nėra veikimas ta prasme, jog tai duotybė, pirmesnė už veikimą. Ją kaip tokią randa ir at-

³ *Husserl E.* The Phenomenology of Internal Time Consciousness (Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins). Bloomington, 1964. P. 76.

⁴ *Schütz A.* The Phenomenology of the Social World. P. 59.

skleidžia sąveikos tyrėjas (socialinis mokslininkas). Panašiai ir sąmonės laukas pirmesnis už išgyvenimus. Todėl apmetimas yra tam tikra būtinos veiklos, aktyvumo schema. Galime sakyti, kad apmetimas yra laikiškos prigimties, turi veikimo atspalvį. Schützas, daugiau reikšmės teikęs ateities laikiškumui, skiria du laiko reikšmės atspalvius: pasyvų – buvusį – atliktą ir veiklų – būsimą – numatomą. Taigi dabartis ir yra šių dviejų laikiškumų susiliejiama vieta. Apmetimas yra lyg būsimąjo laiko pamatas. Todėl tai ir yra veikimo vaizdavimasis, bet ne pats veikimas.

Įsivaizdavimai, kita vertus, priešinami įžvalgoms, tušties atvaizdams. Kartu pabrėžiama, kad pirmieji nėra kuo nors labai išsiskiriantys. Galime numanyti, jog jie – tų tuščių atvaizdų sklaida, jų sudabartinimas (konkretizavimas). Ir apmetant žengiamas dar vienas žingsnis nuo grynųjų sąmonės struktūrų link apčiuopiamumo – labiau apibrėžto veiklumo. Šitaip Schützas išskleidžia Husserlio nusakytos vidinės laiko sąmonės aktyvųjį, veiklųjį pobūdį. Čia jis ir pradeda kalbą apie užbaigtą veiksmą – tai nuosekliai išplaukia iš apmetimo sampratos. Galima numatyti (nesvarbu, kaip tiksliai) tik apčiuopiamą (realią) veiklą. Kiekvienas apčiuopiamumas jau yra užbaigtumas, nurodantis kokio nors vyksmo ribas. Galime dar prisiminti, kad Husserlio įžvalga, kaip tuščias atvaizdas, yra beveik neapčiuopiama, taigi tokių ribų neturi. „Kas yra numatoma, tai yra užbaigtas veiksmas kaip veiklos tikslas, kurį veikla įgyvendina. Pati veikla vargu ar galėtų būti numatoma, jei kartu nebūtų numatomas užbaigtas veiksmas. Iš tikrųjų įsivaizduoti galime tik užbaigtą veiksmą.“⁵ Taigi Schützas pereina nuo vaizdavimosi, numatymo, kuris nėra veikimas, prie to, kas numatoma, prie veiksmo. Žengdamas šį žingsnį, jis kreipiasi į „kasdienį protą“. Palieka apmetimą ir vaizdavimąsi kaip dalykus, kuriuos galima nusakyti tik neiginiais: tai nėra veikimas, nėra ir įžvalga (veikimo, veiklumo numatymas), kartu nėra ir kažkas, kas atlikta ir kuo nors labai išsiskiria. Apmetimas yra tarp grynojo numatymo ir atlikimo. Apmetimą galima nusakyti dviem veikimo būdais: veikla (aktyviu) ir užbaigtu veiksmu (pasyviu). Atrodo, kad čia ir baigiasi Schützo keliavimas nuo Husserlio grynosios įžvalgos link to, kas užbaigta, apčiuopiama, nors dar abstraktu. Nuo veikimo grynojo numatymo iki atlikimo, to numatymo įvykdymo. Šiuo ėjimu Schützas apibrėžia savo apmąstymų lauką ir nurodo jų kryptį. Tą vietą ten, kur susipina veikla ir atlikimas. Taigi tai yra veikimo laukas, į kurį norint ge-

⁵ Ten pat.

riau įsižiūrėti, reikia ir veikimą, ir atlikimą nusakyti dar apčiuopiamesniais, suprantamesniais „kasdieniam protui” bruožais. Aišku, kad atlikimas čia negali būti suprastas kaip visiškas užbaigtumas, apibrėžtumas, įgyvendinta numatyta veikla. Atlikimas turi būti suvokiamas kaip veiklos ribos. Vadinasi, nuo atlikimo priklausys pats veiklos pobūdis. Taigi tikslas veikti yra ne kryptis, o laukas, kurio reljefą, ypatybes išryškina daugiau ar mažiau išplėtotą bei plėtojama veikla.

Socialinis pasaulis taip pat gali būti suprastas kaip apmatai. Toks jis ir yra Schützu – socialiniam mokslininkui, sąveikos pasaulio tyrėjui. Kita vertus, jis, bandantis atskleisti šiuos apmatius, negali išeiti už jų ribų. Taigi ir sąveikos pasaulis jam tas, kuriame įvairios veiklos įvykdo skirtingus apmatius. Kokia gi čia pagrindinė problema? Atrodytų, kad Schützas, esantis sąveikos pasaulyje, niekada negalės peržengti jo ribų, vačlinasi, ir jų apibrėžti. Tačiau matydamas apmatų gausą jis klausia: koks yra šių apmatų vienijimo pagrindas? Arba, kitaip sakant, kaip veikla, išryškinanti apmatų reljefą, gali išeiti už jų ribų? Gal tai jau kitokio pobūdžio veikla? Ir ar tai yra paveiki, valdančioji veikla? Galime sakyti, kad Schützas, kaip sąveikos galimybės tyrėjas, taip pat išeina už šių ribų, nors atrodo, kad jose lieka. Tai gal paties Schützo tiriamoji veikla ir veikla sąveikos pasaulyje nėra tos pačios prigimties ir skiriasi ne tik apčiuopiamumo laipsniu? Ir gal Schützo nubrėžti apmatai, nors ir esantys tame pačiame sąveikos pasaulyje, yra ne tik vieni iš daugelio, nieko neišsiskiriantys? Pirmuosius klausimus galime įvardyti kaip sąveikos (socialinės interakcijos) galimumo problemą. Pažiūrėkime, kokia jos sprendimo kryptis. Schützas sako: „Kad išvengtume nesusipratimų, turime pridurti, jog tai, apie ką čia kalbėjome, yra tik apibendrinantis kito asmens užbaigto veiksmo tyrimas. Tai jau įvykusio fakto aiškinimas.”⁶

Kaip matome, problema kyla dėl klaidingo požiūrio. Ši pozicija, paaiškinanti tai, kas įvykę, t. y. tik atlikimą, nėra tikroji, pirmoji. Iš tiesų, atrodo, kad toks paaiškinimas neišsamus ir nepagrįstas vien dėl to, kad šio atlikimo baigtumo lyg ir nebuvome stebėję. Greičiau jį dirbtinai sukuriame. Juk ką reiškia užbaigtas veiksmas, visiškas apmatų ištyrimas? Atrodo, kad teigdami, jog tai įmanoma, o nėra tik vaizdavimasis, ir sukuriame šią sąveikos galimumo problemą. Nes jei šiuos apmatius įmanoma iki mažiausių smulkmenų iširti, tai atlikimą ir veiklą turime priimti kaip duotybes. Tačiau nors atlikimas pirmes-

⁶ Ten pat. P. 115.

nis už veiklą, tik veikla jį įgalina. Jei manytume atvirksčiai, numatytume, jog negalima peržengti apmetimo ribų, bet tada užkirstume kelią bet kokiai at-randančiai veiklai. Taip galime suprasti Schützo pateiktą stebimosios, api-bendrinamosios pozicijos kritiką. Jam pačiam daug svarbiau ne kritikuoti, o atskleisti, apibrėžti kitą poziciją: „Kai stebėtojas tiesiogiai stebi ką nors kitą, prie kurio jis tuo metu prisiderina, yra kitaip. Tada stebėtojo akylumas veda jį tolydžiai, be dažnų stabtelėjimų bei atsigręžimų, savo paties buvusių ar iš-vaizduotų išgyvenimų link. Kito žmogaus veikla atsiveria jam žingsnis po žings-nio. Čia stebimojo atpažinimas (*identificatio*) nepradedamas nuo užbaigto veiksmo tikslo kaip jau turimo ir tęsiamas atsekant patirtus išgyvenimus, ati-tinkančius tą tikslą. Atvirksčiai, stebėtojas, taip sakant, žengia koja kojon su stebimojo veikla, savyje atrasdamas šio išgyvenimus. Tai ir yra bendra „mes-sąveika“ (*Wir-Beziehung*).”⁷

Stebėtojas užima visai kitokią poziciją. Jis ne analizuodamas apibendri-na, o stebėdamas derinasi prie kito. Šis prisiderinimas ir išreiškia tai, ką Schüt-zas vadina vienalaikiškumu. Jis tarsi vedamas savo veikiančiojo akylumo, ku-riam atsiveria kito žmogaus veikla. Šis prisiderinimas ir suponuoja atpažini-mą. Čia neteigiama, kad įgijamas tikras neklaidingas supratimas, kaip yra apibendrinimo atveju. Tai veikiau supratimo vyksmas ir jo nuolatinis palaiky-mas. Toks supratimas jau yra ne apibendrinantis, o išgyventas. Kito žmogaus išgyvenimai nėra atkuriami, nes vargu ar tai įmanoma. Veikiau jie yra atran-dami, suprantami, įprasminami. Šis įprasminimo veiksmas ir yra stebėtojo išgyvenimas. Taigi prisiderinantis supratimas, kurį įgalina akylumas, ir yra ta stebimojo ir stebinčiojo susitikimo vieta, „mes-sąveika“. Čia negalime kalbė-ti apie supratimo teisingumą ar klaidingumą. Vienintelis išgyvenantįjį supra-timą nusakantis bruožas yra jo gyvumas, veiklumas. Tas gyvumas negali būti nei pagrįstas, nei įrodytas, o tik paties stebėtojo teigiamas. Tai darydamas jis ne išsprendžia, o paneigia sąveikos galimumo problemą. Išoriniam, arbitra-liam stebėtojui jį, aišku, lieka. Būtina pabrėžti stebimojo vidinių išgyvenimų ir stebėtojo supratimo bei išgyvenimų skirtumą. Supratimas nėra „tikrų“ kito išgyvenimų atskleidimas, veikiau jų kaip tokių buvimo aptikimas. Atranda-mas kitas, svetimas, turintis tam tikrų, tik jam vienam būdingų išgyvenimų. Supratimas-išgyvenimas yra kito atradimas (*Fremdeinstellung*), alter ego, kaip

⁷ Ten pat.

duotybės, įtvirtinimas: „Tu (ar kitas asmuo) turi sąmonę, ir jo sąmonės srautas yra laikiškas, turi tą patį giluminį pavidalą kaip ir mano.”⁸

Šio, atrodo, kiekvienam akivaizdaus tvirtinimo-įtvirtinimo, kaip ir išgyvenimo, niekaip negalėtume įrodyti. „Kasdieniamprotui” jis atrodo nepriekaištingas. Ta paviršine akivaizdybe kaip argumentu Schütz'as ir remiasi. Tačiau jos teisingumas, vertumas ir veiksmingumas gali būti atrasti ir patvirtinti to, ko jau nesiekia „kasdienio proto” galios, t. y. išgyvenimo. Sugrįžkime prie „apmatų”. Atrodo, kad jų ištyrimas, veikla, nukreipta į atlikimą, neatsiejama nuo suprantančiojo išgyvenimo, kuris vyksta kaip ryšys (*Beziehung*). Vadinausi, tyrimas vyksta kartu su nuolatinio „apmatų” plėtimu, peržengimu į svetimumą, kitoniškumą (*fremd*). Tačiau tikra sąveika galima tik tada, kai supratimo vyksmas abipusis. Jis ir yra alter ego galutinis patvirtinimas. Abipusio ryšio galimybė jau glūdi supratimo ryšyje. Šis ryšys, pamatinis sąveikos pasaulyje, gali būti tik išgyvenamas. Čia stebėtojas tampa ir stebimuoju. Čia išgyvenamas poveikio ryšys arba supratimas kaip poveikis (*Wirkenbeziehung*). „Veiksmai kito atžvilgiu tiek, kiek jie yra numatantys veiksmai, t. y. iš išankstinio įsivaizdavimo savaime kylantis elgesys (*Verhalten*), gali būti nukreipti į išorę siekiant (Um-zu-Motiv) sukelti tam tikrus sąmoningus išgyvenimus kitam asmeniui. Pavadinkime tokią veiklą „kito poveikiu” (*Fremdwirken*).”⁹

Kito poveikis – tai tikrų sąmoningų išgyvenimų, t. y. supratimo išgyvenimų, sukėlimas. Kartu tai yra ir kito supratimo, ir poveikio jam išgyvenimas. Veikla (supratimas) ir atlikimas (poveikis) vyksta vienu metu. Čia sąveikos pasaulis ne tik atrandamas, bet ir kuriamas. Galėjimas būti paveiktu, t. y. išgyventi, suponuoja ir galėjimą paveikti.

Sąveikos ryšys (*soziale Beziehung*), kaip viso sąveikos (socialinio) pasaulio pagrindas ir egzistavimo būdas, yra pasitikėjimo (*Konfidenz*) dalykas. Sąveikos pasaulio, kaip abipusio poveikio vyksmo (*Akte wechselseitigen Fremdwirkens*), išgyvenimas yra pirmesnis už to pasaulio buvimo, egzistavimo teigimą, išvadų apie jį darymą. „Sprendimas, teigiantis sąveikos buvimą, iš tiesų juk yra įvykių apibendrinimas, padarytas anksčiau už pačius praeities įvykius.”¹⁰ Ir stebėtojo, bandančio atsieti savo stebėjimą nuo išgyvenimų bei veiklumo, išvados yra ne tyrimas, ieškojimas ir atradimas, o įvykių buvimo teigimas. Tai

⁸ Ten pat. P. 98.

⁹ Ten pat. P. 147.

¹⁰ Ten pat. P. 154.

tarsi šalutinis, pridėtinis veiksmas greta paties tiriamojo stebėjimo, vykstančio sąveikoje dabartyje. Apmatų tyrinėjimo ribos yra nuolat kintantis, vis kitaip pasirodantis sąveikos pasaulis.

3. *Abipusio poveikio ryšys – socialinio pasaulio šaltinis.* Pati Schützo fenomenologija gali būti suprasta kaip tyrėjo nustatytų apmatų atskleidimas. Šių apmatų nuspalvinimas, užbaigimas – jau kiekvieno atskiro tyrėjo reikalas. Schützas, kaip ir Husserlis, tik apmeta, nurodo pradinę poziciją, kurios laikytis turėtų kiekvienas, norintis pradėti sąveikos tyrimą. Tačiau, kita vertus, Schützas, pats būdamas stebintysis tyrėjas, jau nesilaiko šios pozicijos ir ją nurodyti gali tik apibendrinamas, t. y. pateikdamas ją kaip įvykį pliuskvamperfekto laiku, tuo pat metu priimdamas tą pačią poziciją, kaip ir jo kritikuojamą M. Weberis. Atmetęs galutines išvadas prieinančią tyrimą, jis taip pat turi pripažinti, kad jo apmatai – vieni iš daugelio galimų, todėl kitų negali nei paneigti, nei užgožti, nei iškelti, o tik juos įpinti. Jis taip ir daro su E. Husserlio ir M. Weberio teorijomis bei tyrimais.

Ką galėtume šiam tyrimui prikišti? Žinoma, nenuoseklumą, nes apmatai nėra programa, turinti užsibrėžtą tikslą. Jie tiriami pagal jų pačių sudarymo taisykles, taigi nepriešaringai. Galime net sakyti, kad Schützo tyrimas nėra paveikus, jo negalima pritaikyti, nes nėra tvirtų teiginių, pretenduojančių į visišką tiesą. Todėl sunkiai galima bet kokia Schützo teorijos kritika. Jis pateikia savo tyrimą kaip tai, kuo galima pasinaudoti ir kas gali turėti abipusį poveikį (*Wirkenbeziehung*) arba ko galima nepastebėti greta daugybės kitų tyrimų. Pats šios teorijos ypatingumo teigimas jau yra viena iš sąveikos rūšių, taigi kartu ji ir kuria sąveikos pasaulį. Stebimasis (sąveikos) pasaulio tyrimas čia jau iškyla kitokiu pavidalu: kaip to pasaulio kūrimas.

Schützas nuo husserliškos vidinio laiko sąmonės perėjo – „įdaiktindamas“ – į sąveikos pasaulį, nuo sąmonės srauto – į vienalaikiškumą. Tačiau taip pat lieka daugybė dar neištirtų būdų pereiti ir ištirti kitokius sąveikos pasaulius. Iš dalies Schützas, atskleisdamas sąveikos įvairovę, tai ir bando padaryti. Abipusio poveikio pasaulis yra tas, kurį Schützas atranda ir tiria. Kyla klausimas, ar jis yra tik ryšio kaip išgyvenimo ir valdžios santykių pasaulio (E. Husserlio ir M. Weberio tyrimų) sintezės rezultatas. Atrodytų, jog taip, nes Schützas nueina kelią nuo atsigręžimo veiksmo iki poveikio. Vadinasi, galėtų atrodyti, kad nuo vidinio išgyvenimo, kaip laisvės, einama išorinio veikimo link. Tačiau pasirodo, kad ir atsigręžimas, ir veikimas (poveikis) yra tos

pačios prigimties veiksmi, veiksmi-išgyvenimai. Taigi poveikio, veikimo išgyvenimas, o ne veikimas kaip savitikslis, t. y. nustelbiantis, užgožiantis, užvaldantis, yra tokio sociumo pamatas. Kita vertus, ir abipusio poveikio kuriamąjį ryšį, ir valdžios santykius apima sąveikos sąvoka. Bet valdžios santykiai suprantami jau kaip sąveikos stoka, o abipusio poveikio ryšys – kaip išplėtota, kuriamoji sąveika. Taip pat ir „kasdienio proto“ įžvalgos, kurias Schützas dažnai naudoja, yra aktualių išgyvenimų neišreiškiamumo požymis, tik nurodančios juos, bet ne pavaduojančios. Taigi Schützas ten, kur kalba aiškiai ir iliustratyviai, tik nurodo. Ką nurodo? Patį socialinio pasaulio pagrindą-šaltinį, kuris yra abipusis dviejų „svetimų šalių“ – veiklumo ir supratimo – išgyvenamas ryšys. Šis šaltinis ir lieka nematomas atsitraukusiam, apibendrinančiam stebėtojui, savo stebėjimu pakilusiam aukščiau visuomenės bei joje vykstančios sąveikos. Jį aptikti gali tik tas stebėtojas, kuris grįžta į visuomenę kaip jos tikras veikėjas, įdėmus narys. Čia jis pastebi įvairiopas atsirandančius ir išnykstančius ryšius. Veikianti visuomenė jam ir yra ryšių visuma, čia kiekviename jų jis, būdamas akylas stebėtojas, išvelgia tą pamatinį sąveikinį ryšį. Visi kiti, kaip ir pati visuomenė, yra šio ryšio emanacijos, vadinasi, daugiau ar mažiau iškreipti atvaizdai.